

Bærekraftig norsk jordbruk – trygghet for folk og samfunn

Bærekraftig samfunnsutvikling forutsetter mat- og forsyningssikkerhet. Dette notatet uttrykker Norsk Landbrukssamvirke sine felles, strategiske posisjoner for å videreutvikle bærekraft i det norske jordbrukets verdikjeder som del av et bærekraftig matsystem.

Norsk Landbrukssamvirke sin forståelse av bærekraft bygger på FNs bærekraftsmål og FAOs definisjon av bærekraftige matsystemer:

«Bærekraftige matsystemer gir matsikkerhet og ernæring for alle på en slik måte at det økonomiske, sosiale og miljømessige grunnlaget for matsikkerhet og ernæring for fremtidige generasjoner ikke svekkes»

Jordbrukets verdikjeder og matsystemene i Norge må derfor:

- **være resiliente, dvs. ha evne til vedvarende å levere nok og trygge matvarer til befolkningen, uavhengig av større forstyrrelser i produksjon, videreforedling og handel**
- **være lønnsomme, dvs. økonomisk bærekraft**
- **Ikke skade sitt eget produksjonsgrunnlag eller omgivelsene, dvs. miljømessig bærekraft**
- **ha brede fordeler for samfunnet, dvs. sosial og kulturell bærekraft**

Matsystemer som ikke sikrer nok mat til befolkningen, er ikke bærekraftige. Den primære oppgaven til norsk jordbruk er å produsere mat til den norske befolkningen. Samtidig skaper jordbruket mange sekundæreffekter av stor samfunnsverdi.

Vurdering av bærekraft i det norske matsystemet må være helhetlig, og inkludere både miljømessige konsekvenser, klimautfordringer, økonomiske forhold, sosiale forhold i næringen og jordbrukets kulturelle bidrag. Politikk, struktur, organisering og markeds situasjonen i verdikjeden, inkludert forbrukeradferd, gir viktige rammer for utviklingen av bærekraft i jordbruket.

1. Matsikkerheten i Norge er overordnet

Matproduksjon i hele landet og på norske ressurser bedrer matsikkerheten, og gjør Norge tryggere.

Et bærekraftig norsk matsystem som sikrer befolkningen nok og trygg mat, forutsetter bevaring, bruk og god forvaltning av arealer og genetiske ressurser for mat og landbruk.

En uforutsigbar geopolitisk situasjon, global forsyningslogistikk, klimaendringer og usikkerhet knyttet til internasjonale handelsavtaler gjør det norske matsystemet mer sårbart. Jordbruket er samtidig i rask endring, påvirket av teknologisk utvikling og digitalisering. En dypere risikoforståelse av matsystemet og jordbrukets verdikjeder, der også strukturelle og organisatoriske forhold inngår, er avgjørende for å styrke resiliens, nasjonal beredskap og matsikkerhet.

Et resilient og bærekraftig matsystem i Norge forutsetter verdikjeder med en høy tillit i samfunnet som gjennom kontinuerlige forbedringer har evne til å vedvare, omstille og produsere i all framtid. Dette omfatter alle ledd i jordbrukets verdikjeder, inkludert avl og sortsutvikling, primærproduksjon, produktutvikling, industriell foredling og distribusjon til forbruker.

Mangfoldig og geografisk spredt jordbruk basert på norske ressurser med desentral foredling, lager og distribusjon, betyr redusert risiko, økt sjølforsyning, forbedret forsyningssikkerhet og mer robuste lokalsamsamfunn.

Norge har lite jordbruksareal egnet for matkorn, men store areal for grovfôrproduksjon og utmarksbeite. Forsyningssikkerheten styrkes om alle arealer egnet for jordbruksproduksjon bevares, drives og optimaliseres i henhold til produksjonsmulighetene, blant annet arealer egnet for grøntproduksjon og andre krevende vekster. Kanaliseringspolitikken er et viktig virkemiddel i denne sammenheng.

En forutsetning er at jordbrukets verdikjeder er motstandsdyktige mot uønskede hendelser, har evne til omstilling og kan foredle råvarer i alle regioner, basert på eierskap og organisering som sikrer forutsigbarhet, reduserer risiko og som fremmer langsiktig bærekraft.

2. Bærekraft og miljø - helhet og langsiktighet avgjør

Miljømessig bærekraft forbedres ved økt presisjon og målretting av tiltak basert på norske særtrekk, kunnskap om ressursenes egenskaper og produksjonens virkninger.

Miljømessig bærekraft betyr å bevare ressursenes potensial og verdi for framtida. Matproduksjon med bruk av areal og biologiske ressurser har konsekvenser for natur og miljø, men skal likevel ikke svekke framtidige muligheter for produksjon eller grunnlaget for andre økosystemtjenester.

Matsystemet reduserer klimagassutslipp og andre miljøbelastninger gjennom gradvise forbedringer og økt presisjon i hele verdikjeden. I jordbruket er kontinuerlige forbedringer i plante- og husdyrproduksjonene avgjørende. Slik bidrar et bærekraftig jordbruk til både å motvirke og tilpasse seg til klimaendringer, og bevare naturmangfold, genetisk diversitet, økosystemer og landskapsverdier.

God plante helse og integrert plantevern bidrar til god ressursutnyttelse og redusert bruk av plantevernmidler. God jordhelse bidrar til mer stabile avlinger, optimal effekt av innsatsfaktorer og dermed redusert miljøbelastning.

God dyrevelferd og god dyrehelse ivaretas gjennom kunnskapsbasert, langsiktig forebyggende arbeid og gjennom ansvarlig og etisk husdyrhold. Friske dyr og god velferd gir økt føreffektivitet, økt produksjon, lavt medisinbruk, bedre fruktbarhet, lavere klimagassutslipp og lavere dødelighet.

3. Økonomisk bærekraft – grunnlag for produksjon, beredskap og matsikkerhet

Målrettede økonomiske virkemidler, avkastning i forhold til innsats og risiko og lønnsomhet, er nødvendig for at jordbruket kan ivareta sitt samfunnsoppdrag, gjennom å sikre kompetanse i alle ledd, investeringer i produksjonskapasitet og rettferdig omstilling til mer bærekraftig praksis.

Økonomisk bærekraft omfatter all økonomisk aktivitet, bruk av arbeidskraft, teknologi, naturressurser og kapital for å produsere varer og tjenester i matsystemet. Et økonomisk bærekraftig matsystem gir trygghet for at ressurser investeres og brukes slik at de sikrer vedlikehold og fornyelse av produksjonsapparatet i hele verdikjeden, for å oppnå målene for norsk matproduksjon.

Matsystemet bygger på biologiske produksjoner med til dels svært lange tidsperspektiver og dermed en kombinasjon av høy naturgitt, biologisk og markedsmessig risiko. For å sikre lønnsomhet og

Økonomisk bærekraft kreves det langsiktig planlegging som inkluderer både risikohåndtering, produksjonsoptimalisering og organisering. Det er en utfordring at avkastning i matsystemet i økende grad akkumuleres hos de siste leddene i verdikjeden, uavhengig av deres bidrag til produktivitetsutvikling og innovasjon, samt kapitalbinding og risiko. Skal matsystemet være økonomiske bærekraftig må aktørene i verdikjedene sikres en posisjon og avkastning som står i forhold til aktørenes risiko og innsats.

4. Kulturelle og sosiale forhold skaper identitet og framtidstro

Sosial og kulturell bærekraft bygges gjennom identitet og stolthet i næringa, - det styrker jordbrukets omdømme og dermed rekrutteringen til bondeyrket.

Kulturell bærekraft i næringa og på hvert gårdsbruk dreier seg om hvordan gårdene og jordbruksmiljøet er tradisjonsbærere og identitetsskapere i norske bygdesamfunn. En mangfoldig og distribuert matproduksjon, inkludert foredling, bidrar til økonomiske ringvirkninger og levende bygdesamfunn over hele landet, og påvirker alle dimensjoner av bærekraft. Jordbrukets kulturarv og bondens innsats er grunnlag for verdiskaping på lokale ressurser, mattradisjoner og driftsmåter som fremmer miljø, kulturlandskap, lokale levekår og effektiv ressursutnyttelse.

Sosial bærekraft betyr god dyrevelferd, gode arbeidsforhold for bønder og ansatte, god livskvalitet på gården og godt faglig jordbruksmiljø i bygda. Det norske matsystemet preges av velregulerte arbeidsforhold gjennom trepartssamarbeidet. Til sammen styrker dette matsystemets omdømme og respekten for jordbruket og bondens viktige samfunnsbidrag, noe som kan være avgjørende for rekruttering til sektoren og næringens framtid.

5. Myndigheter og næring i samarbeid - et system for styrket bærekraft

Jordbruksavtalen er et unikt fundament for å fremme et bærekraftig jordbrukssystem tilpasset norske forutsetninger.

Forutsetningen for et bærekraftig norsk jordbruk, med vilje og evne til nødvendige investeringer, er forutsigbare rammebetingelser og virkemidler, med både kort- og langsiktige perspektiv

Forbedret bærekraft fremmes av aktiv og målrettet landbruks- og matpolitikk, der økonomiske og organisatoriske virkemidler er både insentivorientert og risikoavlastende i forhold til produksjons- og markedsgrunnlaget. Innretningen og omfanget av jordbruksavtalen er avgjørende for lønnsomhet og investeringer i jordbrukets infrastruktur og kapasitet. Dette gir grunnlag for nødvendige omstillinger og rekruttering for å oppnå økt selvforsyning og bedret matsikkerhet.

Utviklingen av bærekraft drives fram i samspill mellom jordbruket, markeder, forbrukere, politiske prioriteringer og interesseorganisasjoner. Det største fotavtrykket settes i primærleddet. Markedsaktørene i jordbrukets verdikjeder møter krav og forventninger om bærekraft fra myndigheter, kunder og forbrukere, som forplanter seg oppstrøms og ender hos bonden. På samme måte som i matindustrien, har bonden få muligheter til å realisere økonomisk gevinst av dokumenterte bærekraftstiltak på egen gård. Med økt prispress og markeder som ikke kompensierer merkostnadene med bærekraftstiltak, må den langsiktige bærekraften og kritiske samfunnsverdier sikres med særskilte politiske virkemidler og solidarisk samarbeid i verdikjeden fram til og med forbruker. Systematisk kommunikasjon for å synliggjøre forbrukernytten av kvalitet, stabile forsyninger og forutsigbare priser, kan gi aksept for både budsjettstøtte og økt betalingsvilje.

6. Markeder i balanse bidrar til bærekraft

Samvirkebedriftenes ansvar for å balansere produksjon med etterspørsel er avgjørende for et ressurseffektivt og bærekraftig jordbruk.

Kanaliseringspolitikken er en forutsetning for produksjon i hele landet og forsyningsikkerhet.

En politikk som legger til rette for best mulig bruk av ressursene over hele landet og virkemidler som støtter opp under den regionale produksjonsfordelingen (kanaliseringspolitikken), bidrar sammen med bondeide samvirkebedrifter til økt sikkerhet for tilgang til varer, industriell bearbeiding og avsetning av produkter. Differensierte tilskuddssatser, prisnedskrivning på korn og balanserte markeder er grunnleggende forutsetninger for landbruk i hele landet, norsk sjølforsyning og matsikkerhet.

Biologiske produksjoner er sårbare, har høy risiko med lange ledetider og planleggingshorisonter. Det er derfor krevende å balansere produksjonskapasitet og løpende produksjon med raske endringer i etterspørsel. Forutsigbare markeder og økonomiske rammevilkår er avgjørende for investeringer som sikrer volumene i biologiske produksjoner. Importvernet og balansering av markedene, blant annet gjennom omsetningsloven, er derfor viktige virkemidler for å opprettholde og øke forsyningsikkerheten for mat. Dette bidrar også til forutsigbarhet for foredlingsindustriens langsiktige investeringer basert på norske råvarer.

Samvirkebedriftenes ansvar for markedsregulering skaper nærhet mellom bonden som produsent og virkemidlene for å korrigere ubalanse i markedet. Et balansert marked bidrar til å tilpasse produksjonen til forbrukernes etterspørsel, optimalisere ressursinnsatsen og dermed forbedre bærekraften. I sum gir dette stabilitet og forutsigbarhet til fordel for både bonde og forbruker.

7. Eierskap og organisering påvirker bærekraft og verdiskaping

Norsk eierskap og kontroll i alle ledd av matsystemet er en viktig forutsetning for målrettet og samordnet arbeid med økonomiske, miljømessige, sosiale og kulturelle bærekraftsmål.

I et internasjonalt perspektiv er de fleste aktørene i det norske matsystemet små, særlig gjelder dette innen jordbruket. Intern konkurranse i de norske verdikjedene må vurderes i lys av hvordan dette påvirker den nasjonale konkurransekraften og beredskapen i et matvaremarked der store internasjonale aktører får en gradvis mer dominerende rolle.

Samvirkene representerer sammenhengende verdikjeder fra primærproduksjon til marked – forankret i gårdens ressursgrunnlag, egne foredlingsbedrifter og distribusjonssystemer med mål om best mulig økonomi for den enkelte bonde. Dette er et viktig grunnlag for forutsigbarhet og høy langsiktig avkastning i primærproduksjonen. Med samvirkeorganisering styrker bonden sin markedsposisjon, og merverdier som skapes med utgangspunkt i jordbruket og bygdenes ressursgrunnlag blir i større grad tilbakeført til lokalsamfunn over hele landet. Dette sikrer jordbruket og distriktene en større del av verdiskapingen enn eierstrukturer som potensielt tar avkastningen ut av næringa. Bondens rolle i verdikjeden er derfor et strukturelt og nasjonalt fortrinn for bærekraft og samfunnskritiske hensyn.

8. Teknologi og informasjon er en nøkkel til bærekraft

Innovativ bruk av bio- og informasjonsteknologi kan gi økt målretting og presisjon i virkemiddelbruk og tiltak, og dermed forbedret bærekraft.

Bærekraft fremmes ved avklarte rettigheter som gir grunnlag for deling, kobling og felles bruk av data i verdikjedene.

Teknologi, husdyravl, planteforedling og nye produksjonsmetoder vil fortsatt bidra til økt produksjon, bedre ressursutnyttelse og redusert miljøbelastning. Teknologidrivkreftene er nå i sterkere grad digitale og bioteknologiske, og åpner for mer presis og effektiv kobling av biologiske prosesser og mekaniske operasjoner. Dette skaper muligheter for å optimalisere produksjoner, mer kostnadseffektive klimatiltak, økt produktivitet, bedre risikohåndtering, og bedre miljø og dyrehelse.

Jordbruket har omfattende data knyttet til dyr, planter, varestrømmer, innsatsfaktorer og økonomi. Med ny teknologi har generering og innsamlingen av data, blant annet i regi av maskin- og systemleverandører, akselerert. Ny teknologi og standardiseringer gjør det mulig med enklere og mer effektiv deling, analyse og sammenstilling av data. Dette vil øke informasjonsgrunnlaget for å styre prosesser og produksjoner i en mer bærekraftig retning, orientert mot produksjonsoptimalisering og bedre ressursutnyttelse, og dermed også bedre dokumentasjon av tiltak og effekter.

Utviklingen skaper en rekke muligheter for innovasjon, verdiskaping og økt produktivitet. Gode samarbeidsløsninger og økt kunnskap om informasjonsdeling er avgjørende for at produksjons- og hendelsesdata gir grunnlag for bedre drift, ressursbruk og økonomi, og dermed forbedret bærekraft. Norsk Landbruksamvirke kan ta rollen som koordinator for å bidra til at jordbrukets verdikjeder drar størst mulig nytte av utviklingen innen bio- og informasjonsteknologien, for økt verdiskaping og forbedret bærekraft.

9. Kunnskap og kunnskapsdeling for bærekraftige løsninger

Nært samarbeid mellom jordbruket, matindustrien og teknologileverandører, samt forvaltning og kunnskapsmiljøer sikrer at beslutninger og løsninger tuftes på kunnskap og innsikt i norske forhold.

Kunnskapssystemene innen matproduksjon og jordbruk har korte avstander mellom forskning, rådgivning, utdanning, politikktutforming og forvaltning. Dette har vært et viktig grunnlag for kontinuerlig forbedring i verdikjedene knyttet til plante- og husdyrproduksjonene.

Jordbruk, matsystemer og bærekraft omfatter svært komplekse problemstillinger. Samfunnsdebatten preges av sterke meningsaktører, som legger premisser for politikktutvikling, forvaltning og forbrukerholdninger. I lys av dette er det avgjørende at kvalitetssikret og helhetlig kunnskap er grunnlaget for tiltak og virkemidler, både på myndighetsnivå og i matsystemenes verdikjeder.

Innovasjoner innen bio- og informasjonsteknologi gir grunnlag for et mer bærekraftig jordbruk. Forskning, utvikling og eierskap til genetisk materiale tilpasset norske produksjonsforhold bidrar sammen med god dyre- plante- og jordhelse til bærekraft i norsk jordbruk. Det framtidige jordbruket vil preges av et bredere og mer komplekst kompetansebehov i alle deler av verdikjedene, noe som understreker verdien av å styrke samhandlingen i og med kunnskapssystemet. Teknologi og digitalisering kan bidra til at kunnskap enklere og raskere kommer bonden og hele matsystemet til nytte.

Versjon 18.mai 2025. Skrevet av Nils Vagstad og Arne Bardalen, spesialrådgivere i NIBIO